

Houserová, Petra

[Stephenson, Barry. Stručný úvod do teorie rituálu]

Sacra. 2023, vol. 21, iss. 2, pp. 49-53

ISSN 1214-5351 (print); ISSN 2336-4483 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.79059>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20231220

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Stephenson, B. (2022). *Stručný úvod do teorie rituálu*.

Praha: ExOriente, 125 s.

ISBN 978-80-905211-7-9

Petra Houserová, FF MU, Ústav religionistiky
e-mail: 494366@mail.muni.cz

Zde recenzovaný počin představuje překlad knihy *Ritual: A Very Short Introduction* (2015), jejímž autorem je Barry Stephenson, kanadský religionista a antropolog zabývající se převážně problematikou rituálu. S teorií rituálu má autor bohaté zkušenosti, jak již napovídají jeho další studie a díla, např. *Performing the Reformation: Public Ritual in the City of Luther* (2010), *Excursion in Ritual Studies* (2020) nebo důležitý článek *Ritual Criticism of a Contemporary Rite of Passage* (2003). Specialitou pro českou religionistickou sféru může být fakt, že v letech 2019–2020 působil i na Ústavu filosofie a religionistiky na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. V českém překladu začlenilo nakladatelství ExOriente knihu do edice *Religionistická knihovna*, poskytující základní přehledové publikace k vybraným tématům studia náboženství, jako například *Osm teorií náboženství* Daniela Palse (2021).

Jak již název knihy napovídá, autor se na 125 stranách zabývá shrnutím historie a dosavadních poznatků o výzkumu rituálu. Kromě předpokládaných částí jako *Poděkování* (s. 9), *Úvod* (s. 11–13), *Citovaná literatura* (s. 117–120), *Doporučená četba* (s. 121), *Poděkování překladatelky* (s. 122) a *Rejstřík* (s. 123–125) je součástí díla dále sedm kapitol, které čtenáře provázejí zvoleným tématem.

V *Úvodu* si autor především pokládá otázku: „Co je to rituál?“ Hned však k tomu podotýká, že nalézt odpověď je nelehký úkol, jelikož existuje mnoho badatelských polí, která se rituálem zabývala a rozličně s ním pracovala. Svým způsobem tak nástin dosavadního pojmání rituálu ilustrovaný v knize může dle mého názoru připomínat situaci, kdy se poprvé student religionistiky setká s pojmem a definicí náboženství a je postaven před podobný spor – neexistuje jeden v badatelské komunitě ucelený názor, jak a zda vůbec tento termín používat a jak se k němu stavět. Sám Stephenson tak specifikuje pojem rituálu pro účely své knihy značně otevřeně, a to jako určitou kvalitu jednání, již lze zpozorovat napříč celým spektrem chování. Zároveň zdůrazňuje, že rituál by se rozhodně neměl omezovat pouze na podkategorii náboženského.

První kapitolou je *Ritualizace* (s. 15–28). V ní autor začíná rituálem u etologie (věda o chování živočichů) a diskutuje, jak u ní výzkum rituálu vznikl. Etologové se totiž při popisu zvířat inspirovali lidským jednáním, které jim pomohlo nahlížet na jisté zvířecí chování jako na rituální, což naopak podpořilo vývoj perspektivy na lidské rituály jako evolučně vzešlé od zvířecích předchůdců člověka. Neopomíná zmínit Charlese Darwina, který podnítl bádání v terénu a dodal mu nové metody.

Dále diskutuje Maxe von Frische a jeho výzkum včelích tanců či slavné pojednání o rituálních námluvách potápky roháče z pera Juliana Huxleyho, od nichž se již dostává k etologii lidských rituálů, především pak k ceremoniálnímu chování spojeném s válčením. Kapitola rovněž naráží na rozpor mezi tzv. intelektualistickou tradicí a etologickým evolucionismem, ve kterém se řeší, zda by měl být rituál brán jako výraz myšlenek a přesvědčení, nebo zda je rituál starší než lidstvo. Etologické pojetí ritualizace je však dle Stephensonova pro humanitní a společensko-vědní kategorizace příliš obecné, i když existují mezi zvířecími a lidskými rituály podobnosti. Spíše než se snažit najít původ lidského rituálu u zvířat je tak ve Stephensonově myšlení vhodnější hledat analogie mezi oběma fenomény coby nástroje lepšího pochopení kulturně vzešlých rituálů. I přes svůj redukční přístup nám však dle něj etologie dokazuje, že lidstvo ovlivňuje jak příroda, tak kultura (s. 27–28).

Druhá kapitola nese název *Rituál a počátky kultury* (s. 29–43), tematizující především teorie spájající rituál s genezí lidských společenství. Kapitulu otvírají příklady z terénu v podobě Chauvetových jeskyní ze starší doby kamenné jako nejstaršího dokladu o rituálních aktivitách a neolitického Göbekli Tepe jako nejstaršího pozůstatku organizovaného náboženství. Důležitý vliv na vývoj bádání o paleolitickém náboženství měl dle Stephensonova i Mircea Eliade, jenž dal podnět k tomu, aby se na pravěké jeskynní malby nahlíželo jako na náboženské a magické projevy. Autor zde neopomíná ani badatele jako Jamese Frazera nebo Waltera Burkerta. Významnou část kapitoly tvoří i Stephensonova kritika Reného Girarda, který rozvedl teorii obětních rituálů do koncepce tzv. „mechanismu jedné oběti“ (s. 39–43). Dle ní pak na počátku kultury stála kolektivní prvotní vražda „obětního beránka“, z níž pak pochází všechny náboženské rituály. S tím ovšem Stephenson a i někteří jiní antropologové nesouhlasí, jelikož Girard všechny své argumenty zakládá čistě na studiu vybraných textů a opomíjí terénní etnografický výzkum, Stephenson ale poukazuje i na problematičnost nedostatku písemných a archeologických dokladů pro Girardovu teorii.

Třetí kapitola se nazývá *Rituál a společnost* (s. 45–58). V této části se text věnuje hledání společenského významu rituálu, a proto jsou zde zmíněny teorie rituálu coby nástroje zachování a posilování společenských struktur z pera Émila Durkheima, Roye Rappaporta (hlavně jeho koncept liturgických řádů), Clifforda Geertze (zejména jeho diskuse rituálního žánru královských objížděk) a Maxe Gluckmana (s názorem, že rituál umožňuje regulované vyjádření společenské frustrace, a je tak mechanismem politické kontroly). Text zde diskutuje i koncepci rituálu coby sociálního dramatu a prostoru liminality od Victora Turnera, dle níž rituál představuje naopak transformativní sílu (s. 55–58). Na konci kapitoly se autor nepřiklání ani k jednomu z názorů, ale spíše upozorňuje na fakt, že rituály je nutné vyhodnocovat v jejich společenském kontextu, a tedy se lze setkat s oběma efekty – rituál může být v jistých případech společensky konzervativní silou, jindy ale může naopak přinášet sociální změnu.

Čtvrtá kapitola je pojmenována *Rituál a transformace* (s. 59–72). Je zde řešena iniciace jako přechodový rituál, jež lze pojímat teoriemi A. van Gennepa, problematika magie (hlavně skrze myšlení Edwarda B. Tylora a Stanleyho J. Tambii) a tzv. „rituální kritika“ vyvíjená Ronaldem Grimesem. Klíčovou problematikou kapitoly je přitom otázka, zda lze vysvětlit funkce rituálu jednou teorií. Pro Stephensonova mají takovéto projekty malou šanci na úspěch, a to především

kvůli komplexnosti rituálu a jeho provázanosti takřka se všemi oblastmi lidského života – biologie, psychiky, společnosti aj. Tato komplexnost pak dle něj spíše naváděla rituální teoretiky k interpretaci významů a funkcí než k mechanističtější explanaci absolutně platných kauzálních vztahů, a i on sám se tak přiklání ke Geertzovu projektu hermeneutiky všech lidských obsahů a efektů spojených s konkrétním studovaným rituálem. Tak jako tak se však Stephenson přitom zdá být skeptický vůči snahám o konečnou teorii rituálu (ať už interpretativním či explanativním) a nebrání se studiím využívajícím dílčí explanace pro podpoření hermeneuticky interpretativního bádání pevně respektujícího daný kulturní kontext (s. 65).

Pátá kapitola nese téma *Definice rituálu, jeho typy a pole působnosti* (s. 73–87). Autor krátce představuje tři typy definic rituálu. V prvním způsobu definování je rituál pojímán jako typ jednání, kdy lidé konají specificky stanoveným způsobem, a rituál tak má jisté unikátní rysy. Ve druhém vystupuje rituál jako specifická kulturní sféra (v tomto případě spjat např. s hrou, divadlem nebo sportem, ale je od nich odlišen) a ve třetím rituál působí jako svébytný činitel neboli médium, které má svou vlastní moc či působnost. Je nutno podotknout, že se dle Stephensona tyto druhy definic mohou v mnoha případech propojovat. V kapitole však dává autor prostor i kritickým názorům Catherine Bell, dle níž rituál neexistuje coby samostatný transkulturní fenomén v empirické realitě. Autor se na tento názor obrací s kritikou a tvrdí, že: „i kdyby rituál sám o sobě opravdu neměl žádnou podstatu, neplyne z toho ještě, že opodstatněnost nemá ani kategorie rituálu“ (s. 77). Navrací se tak k v Úvodu položené otázce „co je to rituál?“ a říká, že se k akademicky použitelné konstrukci pojmu „rituál“ nedostaneme pouze definicí, ale je nutné zkoumat vztahy mezi rituály a příbuznými žánry lidského jednání stejně tak jako studovat „rodinné podobnosti“ Ludwiga Wittgensteina mezi jednotlivými rituály.

Šestá kapitola je dle řešeného tématu nazvána *Rituál jako performance* (s. 89–102). Autor se zde věnuje antropologické diskusi vztahu těla a lidského poznání. Ta si od 60. let 20. stol. všímá, že rituály mají i jistou deklarativní schopnost a že jejich performance může mít účinek na naše vědění, vnímání a procitování i mimo propoziční obsah komunikovaných (jazykových i jiných) symbolů. Konkrétně tak kapitola rozebírá teorii performance Richarda Schechnera i teorie ztělesnění navržené jinými badateli (Robbie Davis-Floyd, slovo opět dostane i Bell) a dále se věnuje výzkumu poutí.

Poslední, sedmá kapitola řeší *Zdary a nezdary rituálu* (s. 103–116), a to v souvislosti s postavením rituálu v moderní západní společnosti. Zde je dle autora na rituál nahlíženo jako na něco primitivního a iracionálního, avšak objevují se i opačné názory v podobě určité eliadovské, romantické touhy po rituálu a s ním spojené re-sakralizaci a po nové rituální komunitě. Právě v souvislosti s tímto opačným trendem pak upozorňuje na nárůst veřejných slavností. Stephenson uvádí, že divák se při veřejné slavnosti stává zároveň i účastníkem, čímž daná rituální forma napomáhá na současném individualistickém Západě k větší družnosti a společenskosti.

Obecně kniha zpracovává své téma mezioborově, jelikož autor začíná u etologie a postupně čtenáře provází skrze různé vlivné pohledy a teorie, jako např. intelektualismus, strukturalismus nebo mimetickou teorii. Snaží se jít do hloubky, jak to jen u takto krátké publikace jde, a často si pomáhá příklady a citacemi zmíněných autorů (např. s. 29–31, 82). Autor také ukazuje na mnoha místech obě strany spor-

ného akademického názoru či představuje všechny hlavní teoretické perspektivy k danému tématu (viz s. 25–27, 54–58). Aby čtenáře udržel u čtení a bylo pro něj téma zajímavé, občas přidá lehký vtip (viz např. „něčí náladu můžeme ovlivnit i jinými způsoby, než že ho vezmeme kladivem po hlavě“, s. 69). V průběhu celé knihy, tj. mimo úseky *Citovaná literatura a Doporučená četba*, se lze setkat s odkazy na jiné texty, které může čtenář prozkoumat, aby se dostal více do hloubky probíraných tématům (např. s. 72), což zlepšuje celkovou orientaci v díle.

Z mého pohledu je toto shrnutí vhodné převážně pro studenty religionistiky, sociologie a antropologie (i ty začínající) i pro čtenáře, kteří si potřebují připomenout určité poznatky a základní přehled ohledně (teoretizace) rituálů. Text je srozumitelný a čtivý, takže se v něm není těžké orientovat, teorie a definice jsou jednoduše vysvětlené a autor rozhodně nepoužívá složitý akademický jazyk. I přes náročnost přeložení pojmů *ritualisation*, *rite* a *ritual* si s překladem Lucie Valentinová poradila velmi dobře, zachovala význam slov a v české verzi je přeložila jako *ritualizace*, *rituál* a *rituální jednání*.

Samozřejmě je nutné podotknout, že tato publikace slouží pouze jako úvod, jenž z podstaty věci a omezeným rozsahem nemůže, i přes svou evidentní snahu o co největší, všeobjímající pohled, plně reflektovat komplexitu a hloubku jednotlivých problémů a v němž se musel autor potýkat s nutností vybrat pouze některé teorie a nezahrnout jiné, což může v mnoha příkladech ovlivnit pohled na výzkum rituálu a působit na některých místech i povrchně. Autor opomenul zmínit například antropologa Alfreda Reginalda Radcliffe-Browna z britské funkcionalistické školy, který zařadil rituály do své teorie o zvyšování sociální hodnoty. Pro lepší kontext vývoje výzkumu rituálů by bylo vhodné detailněji diskutovat v souvislosti s funkcionalismem též Bronisława Malinowského i mimo interpretaci jeho díla od Stanleyho J. Tambii (stručně řešenou na s. 72), v souvislosti s magií pak Luciena Lévy-Bruhla nebo Jespera Sørensen.

Lehce odbyté může působit i popis vztahu modernity a rituálu v sedmé kapitole – autor zde řeší pouze západní situaci rituálu a nesnaží se ukázat smířlivější konfigurace modernity a ritualismu v ne-západních moderních společnostech, např. u současných náboženských tradic východní Asie. S podobným problémem se můžeme setkat i u jiné knihy ze stejné edice, a to u *Stručného úvodu do teorie mýtu* (2017), jež dle hodnocení Zuzany Kostičové (2017) kvůli své nedostatečné hloubce není vhodná pro samotné odborníky na mýtus a v níž dle Nikoly Balaše (2017) občas nejsou zmíněné teorie zasazené do kontextu badatelské doby. Souhlasím i s názorem Jonathana Cooka, dle něhož se Stephenson v knize zaměřuje více na teorie rituálu než rituál samotný, a tím pouze opakuje, co už již několikrát bylo řečeno na teoretické úrovni, aniž by přitom ukázal možnosti nových aplikací popisovaných teorií na konkrétní rituální jednání (2016: par. 4). Ač český překlad původního názvu *Ritual: A Very Short Introduction* coby *Stručný úvod do teorie rituálu* obratně centruje čtenářovu pozornost na myšlení o rituálu, a vyhýbá se tak problematickému jménu originálu, budoucí analytik rituálního chování by i přesto ocenil detailnější příklady praktického využití diskutovaných přístupů ve výzkumu. Celkově však kniha plní svůj primární účel a to stručně seznámit čtenáře s některými výzkumnými tématy o rituálu.

Seznam použité literatury

- Balaš, N. (2017). Robert A. Segal: Stručný úvod do teorie mýtu. *Cargo*, 15(1–2), pp. 99–104.
- Cook, J. (2016/2/8). *Ritual: A Very Short Introduction (Very Short Introductions) by Barry Stephenson*. [Goodreads]. Nalezeno [5.11.2023] na https://www.goodreads.com/review/show/1541891918?fbclid=IwAR3REoZpuhH9q_N8HE6T0TAqSVKTN4iTzXshaEBoDd_Esvd_rU5PalM4GQM.
- Kostičová, Z. M. (2017). Stručná teorie mýtu do kapsy. *Dingir*, 20(3), pp. 102.
- Pals, D. L. (2021). *Osm teorií náboženství* (Vydání druhé, opravené). Praha: Ex Oriente.